

Farkas Ádám¹

*Gondolatok az állam fegyveres védelméről**

A huszadik század utolsó másfél dekádjának átalakulása, vagyis a hidegháború vége óta eltelt időszak a reménytelen várakozásokkal ellentétesen, ne mutat afelé, hogy a világ békésebbé, biztonságosabbá, kiszámíthatóbbá vált volna. Ebből szükségképpen következik az is, hogy újra kell gondolni számos aktuális kihívás és kérdés mellett a rend, biztonság és végső soron az állam védelmének kérdéseit. A szaktudományok – hadtudomány, biztonságpolitika, rendészettudomány – e kötelezettségüknek folyamatosan eleget tesznek. Az állam- és jogtudományok tekintetében azonban jóval nagyobb kihívással találja szembe magát az, aki e kérdésekkel kíván foglalkozni.

Az állam fegyveres védelme a jogszabályi környezet értelmezésén és az általános tételeken túl ugyanis messze nem képezte, illetve képi napjainkban sem az állam- és jogtudományi gondolkodás közkedvelt kérdéseit. Hova tovább, elhanyagolt, periférikus témákról beszélünk a jogi diskurzus tekintetében, ha az állam fegyveres védelmére nyitunk kaput, miközben e kérdések egyre intenzívebb aktualitást nyernek, s egyre komolyabb nehézségekkel és megoldandó problémákkal küzdenek, melyeknek majd mindegyike jogi relevanciával bír.

Preventív háború, új típusú biztonsági kihívások, anti-terrorista tevékenység, kibervédelem, és más funkcionális kérdések, továbbá az erőalkalmazás és a modern biztonsági környezet összefüggései mind-mind olyan részelemei a hatalmas vizsgálendő és megoldandó palettának, amelyekkel a jogtudomány méltán mondhatjuk, hogy hadilábon áll.

Álláspontom szerint ahhoz, hogy ezen kérdésekkel egyáltalán foglalkozni lehessen, szükséges néhány előkérdést tisztázni a fegyveres védelem, a katonai, illetve védelmi témakör vonatkozásában. Jelen tanulmányban ezen előkérdésekhez kívánok néhány gondolatot hozzáfűzni (1) az állam és a fegyveres erőszak történeti viszonya, valamint (2) az erőszak és az államfogalmak vonatkozásában.

I. Az állam és a fegyveres erőszak történeti viszonya

Az állam és a fegyveres erőszak viszonya tekintetében a legplasztikusabb ismereteket talán a történelem lapjairól szerezhetjük meg. Érdemes ezért kitekintetnünk a történelem fejlődésívére oly módon, hogy közben figyelmünket folyamatosan az adott korszakra jellemző fegyveres erőszakformákon tartjuk. Mondhatnánk úgy is, hogy az első kérdés, amire mindenképp válaszolnunk kell az elméleti alapok lefektetésénél, az az, hogy: Van-e állam fegyveres erőszak nélkül?

Álláspontom szerint az állam elképzelhetetlen erőszak nélkül,² amit átütő erővel igazol az államfejlődés történeti íve éppúgy, mint a korunkban nap-nap után –a régre nyúló

¹ Szerződéses katona, Honvédelmi Minisztérium, Jogi Főosztály, Kodifikációs Osztály.

Egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék.

* A tanulmányban megfogalmazottak kizárólag a szerző személyes véleményét tükrözik és semmilyen formában sem tekinthetők a szerzőt foglalkoztató intézmények álláspontjának.

A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² E nézetemet mások mellett megerősíti Balogh László Levente is, mikor az állam és az erőszak viszonyát az erőszak privatizációja kapcsán veti politikatudományi vizsgálatok alá, s a modern államot és az erőszakot

történelmi folyamatok eredményeként – előbukkanó biztonsági tapasztalatok.³ Történelmi tapasztalataink azt mutatják, hogy az államiség fundamentumát az intézményesített hatalom és az erőszak monopolizálásának folyamata, majd princípiuma adja. Ebből következik az a másik historikus tapasztalat, hogy a történelemben jelentős – hatalmi⁴ – változások és fordulópontok szükségképpen újrarajzolják az államról alkotott képünket és fogalmainkat, s benne az intézményesült erőszak struktúráit és jellemzőit is.

Megelőlegezve a következőkben kifejtésre kerülőket, kiemelhetjük, hogy az állam fogalmának meghatározása rendkívül sokrétű és polémiák tárgyát képző kérdéskör. Mégis úgy vélem, van egy olyan eleme az államfogalomnak, amely vitán felül áll. Ez az elem a törvényesített és intézményesített erőszak. Ezt legplasztikusabban Max Weber írta le a legitim fizikai erőszak monopóliumaként. Látható azonban, hogy a politikai-katonai harc és az erőszak – ma is tartó szakadatlan változásban ugyan, de – történetileg vált az államfejlődés immanens részévé,⁵ amiből kifolyólag az állam elképzelhetetlen az erőszak, illetve a kényszerrel való fenyegetés eljárásai, valamint szükség esetén ezek realizálása nélkül. Ideális és kívánatos volna az az állapot, melyben az állam végső alapja nem az erőszak, azonban a történelmi és kortárs valóság ezt az alapot követeli meg.

Az államnak tehát történelmileg alapvető eleme az erőszak. Az állam a maga erőszak-alkalmazó, illetve azzal fenyegető szervezeteivel, pontosabban az ezek által gyakorolt, igazolt és törvényes erőszakkal tartja fenn a társadalom rendjét. Mondhatnánk azt is, hogy a társadalmat fenyegető illegitim erőszak ellen az állam a legitim hatalomgyakorlás és a törvényesítés által minősített erőszakkal veszi fel a harcot. Az állam helyzete ezért paradox: az erőszak egyszerre oka és okozata létezésének, persze nem azonos minőségben, nem azonos jelleggel, és nem azonos kiterjedésben.

Hasonló és szorosan ehhez kapcsolódó axiómaként vethetjük fel, hogy modern és a valóságban működő állam elképzelhetetlen jog nélkül. A jog meghatározása tekintetében

egymástól el nem választhatóként mutatja be. (Vö.: Balogh László Levente: Állam és erőszak. In Politikatudományi szemle 2011/1. szám, 119-132. o.).

Hasonló alapfeltevésekre épül Samuel P. Huntington „A katona és az állam” című munkájában felépített gondolatmenete is, amely a katonai viszonyok történelmi és politikai természetét vizsgálja. Lásd: Huntington, Samuel P.: A katona és az állam. Zrínyi kiadó – Atlanti kutató és kiadó, Budapest, 1994.

³ Ide értve a klasszikus háborús, bűnözési, vagy épp belbiztonsági fenyegetéseket, valamint az új típusú kihívásokat, mint a tömegpusztító fegyverek proliferációját, a nemzetközi szervezett bűnözést, a nemzetközi terrorizmust, a kiberhadviselést és a kiberterrorizmust, a bukott államokat, illetve a migrációs kihívásokat és az azokban rejlő közbiztonsági és közegészségügyi fenyegetéseket. Bővebben lásd: Deák Péter (szerk.): Biztonságpolitikai kézikönyv. Osiris kiadó, Budapest, 2007, 130-231. o. Deák Péter: Biztonságpolitika a hétköznapokban. Zrínyi kiadó, Budapest, 2009, 105-154. o. Rada Péter: Átalakuló biztonsági kihívások. A biztonság dimenziói. Grotius portál (letöltve: 2014.04.27. - <http://www.grotius.hu/doc/pub/KZQSCF/rada%20p%C3%A9ter%20%C3%A1talakul%C3%B3biztons%C3%A1gi%20kih%C3%ADv%C3%A1sok.pdf>).

⁴ „A hatalom történelmi szerepe mint evidens sajátosság különösen jelentős a társadalom fejlődésének, törvényszerűségeinek megértése szempontjából. A hatalomelmélet kapaszkodókat és fogalmi distinkciókat adhat a történelemtudomány számára, viszont a hatalomelmélet éppen a történelmi kutatások alapján ragadhatja meg a hatalom jellemzőit, történelmi hatását. [...] Elemi tény: a hatalom átfogó társadalmi jelenség [...] A közösségi létben a hatalmi szervek szükségszerűen megjelennek és intézményesülnek. Így a hatalmi tevékenységek (a kormányzati, közigazgatási, katonai, rendészeti, jogszolgáltató szervek működések), a politikai, ideológiai, gazdasági szervezetek (pl. egyházak, korporációk, szakszervezetek, pártok) és a különböző szabályozók (szokások, jogszabályok, politikai normák, igazgatási és ügyviteli szabályzatok, fegyveres testületek szolgálati szabályzatai), továbbá a kényszer, az erőszak, a háborúk, a hódítások, a gyarmatosítások, továbbá a politikai doktrínák, az ideológiák, a pártszerveződések, a tömegmozgalmak, a népfelkelések mind-mind hatalmi objektívációk.” Samu Mihály: Hatalomelmélet különös tekintettel az államra. Korona kiadó, Budapest, 2004, 16. o., 34. o.

⁵ Ezt részben igazolja Braudel azon gondolata, miszerint: „Valóban csodálatos történelem ez, mely szorosan kötődik az emberek munkájához, illetve a külső közeggel és az önmagunkkal vívott harcban elért igen lassú haladáshoz.” Fernand Braudel: A kapitalizmus dinamikája. Európa kiadó, Budapest, 2008, 25. o.

pedig méltán kezelhetjük alapként Hans Kelsen megközelítését, miszerint a jog – és így az azt érvényesítő állam – nem más, mint kényszerrend, a társadalom létét, működését és biztonságát garantáló magatartásokat végső esetben kényszerrel garantáló rend.

Mindezekre figyelemmel igazoltnak mutatkozik a következő állítás: a katonai karakterű szervek az állami lét legalapvetőbb önfenntartó és önvédelmi intézményei, melyek révén képes a korlátlan és önkényes erőszak megakadályozására, függetlenül attól, hogy az külső, vagy belső természetű, s ezzel párhuzamosan garantálja a normál rendet és normál állapotot.

A katonai karakterű szervek állami jelentősége azonban veszélyességbe fordulhat a történelem lapjain. Ennek egyik oka, hogy az állami erőszakszervek szervesen kötődnek a mindenkori hatalmi konstellációkhoz, és számos történelmi változásban a leváltott rendszer gyakorlatát örökítik át, csak más előjellel az új rend parancsára.⁶ Ez újfent megerősíti azt a tételt, hogy az állam, pontosabban az államrendszert meghatározó modell változása mindig együtt jár az állami erőszak-apparátus és a minősített erőszak változásával. Mondhatnánk azt is, hogy az állami erőszakszervek és a minősített erőszak változása nélkül nem képzelhető el történelmi korszakváltás, vagy ha úgy tetszik: rendszerváltozás. A másik ok a potenciális féktelenségre a történelmi mulasztások sora a politikai hatalomgyakorlás tekintetében. Vagyis annak fel nem ismerése, vagy el nem fogadása, hogy az állam katonai vonatkozásait – a jogállási, szervezeti kérdésektől egészen a különleges jogrend kérdéseiig – a békeidőszak megfontoltságával és bölcsességével, kimerítően kell szabályozni, s a törvények által meghatározott kereteket a katonai nevelés szerves és origoszerű részévé kell tenni az állam fegyvereseinek aktuálpolitikai elkötelezése nélkül. A kifinomult és részletező szabályozás és annak átfogó ismerete és tisztelete nélkül a vész napjaiban a katonai karakterű szervek reakcióit nem a törvény határozza meg, amelyre esküt tettek, ha nem a rövid távú politikai-hatalmi aspirációk.

E tapasztalatok és hiányosságok azok, amelyek miatt az állam fegyveres védelmi vonatkozásai kényes kérdéssorként jelennek meg a politika, valamint az állam- és jogtudományok szempontjából is.⁷ Egyrészt számos történelmi példát ismerünk az erőteljes fegyveres szervek elfajzására. Másrészt a tárgykörre vonatkozó kimerítő történelmi ismeretek hiányában a 20. század a gyalázattól való elborzadás talaján valamiféle idealizált pacifizmussal válaszolt a történelem dicstelenségeire, ami azonban csak a bizonytalanság felé nyit utat, s a történelmi hibák megismétlése felé. Az a felismerés ugyanis ezek árnyékában tovaszáll, miszerint a védelmi apparátus – az esetek jelentős részében –akkor vált veszélyesé, amikor a politika és általa az állami döntéshozatal és működés zátonyra futott.

Fontos tehát leszögezni, hogy az állami erőszak természeténél fogva olyan, mint a fegyverek, használható támadásra és védekezésre egyaránt, de működésbe lépésük a létesítő-fenntartó akarat és minőség függvénye.

Érdekes tehát végignézni azt a történelmi viszonyrendszert, amely állam és szervezett erőszak kezdeti frige után a folytonos megújulás és módosulás állapotában leledzik még ma is, hiszen ezen látkép birtokában érthetőbben interpretálhatók a téma államfoglalmi, rendszertani vonatkozásai és további elméleti kérdései.

⁶Francois Furet – Quinet gondolatait megidézve – a francia forradalom kapcsán emeli ki, hogy az erőszak mindvégig elkíséri az átalakulást, s csupán csak az változik, hogy kik és hogyan használják az erőszakot. „...a forradalom a terror fázisában, az abszolutizmus önkényuralmi gyakorlatát veszi elő a közjó bevált ügyével, amely már az abszolút monarchia idején is jó szolgálatokat tett. Az örökös haladéktalanul az ő helyébe lép: Robespierre személyében Richelieu születik újjá.” Francois Furet: A forradalomról. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006, 12. o.

⁷Tisztán az állami fegyveres erőszakkal, annak intézményeivel, illetve ezek történetiségével meglehetősen kevesen foglalkoztak ez idáig a jogtudományok művelői közül. Marginális a megjelenés a jogászok oktatás tananyagaiban is. Élen járó a nemzetközi jog, miközben alkotmányjogi szempontból a kérdéskör mintha elsikkadna, s az elméleti, rendszerszintű vizsgálatok tekintetében a szakjogtudományi jogirodalom sem nevezhető élenjárónak.

I.1. Állam és erőszak az ókorban

Az állam fegyveres védelmi szervezete tekintetében a legősibb intézmény vitathatatlanul a hadsereg, mely nélkül állam, és főleg jelentős állam, nem lépett a történelem színpadára. Ezeknek a hadseregeknek számos fajtája és közbenső fejlődési foka létezett már az ókorban is. A korszakról az mondható, hogy döntően kevésbé képzett, tömeges, ad hoc haderők jellemzik,⁸ melyek közül időről-időre kimagaslottak a legerőteljesebb és legstabilabb formát jelentő, jól képzett, optimális létszámú, „hivatásos” haderők, vagy haderő részek.⁹

E variáns legfejlettebb típusát a mariusi reformot követő római hadsereg adta.¹⁰ Ez a modell a köztársaság válságával együtt alakult ki,¹¹ amikor már láthatóvá váltak azok a folyamatok, melyek az állam teljes átalakulásához vezetnek. A haderőreform okai a társadalmi problémák kiéleződésének és a politikai rendszer eróziójának egymást erősítő folyamataiból eredtek, amely az expanzió fokozott igényével vezette át a római államot a polgárháborúba, majd az egyeduralomba és a birodalmi létbe.

Ezen ponton, tekintettel a „hivatásos” római légiókra, ki kell emelni a politikai filozófiák jelentőségét és különösen Platonnak az államról írott művét. Ebben ugyanis megtalálhatók az állandóság, a hivatásos jelleg és a megfelelő létszám követelményei.¹² Feltehető, hogy mihelyst Platon gondolatai hellén közvetítéssel részlegesen megvalósultak a római haderőben, életre hívva a történelem legismertebb és legmeghatározóbb hadseregét, és új értelmet adva ezzel a birodalmi eszmének és a birodalmak korának.

⁸Ezeket példázza Egyiptom hadserege a késő ramesszida korban (lásd: Salamon Konrád (szerk.): Világtörténet. Akadémiai kiadó, Budapest, 2006, 164-166. o.), amitől csak kis lépést jelentettek a III. Ramszesz által létrehozott katonai kolóniák. (Lásd: Salamon Konrád (szerk.): i.m. 167. o.).

A hadsereg fontossága persze megmutatkozik az ókor történelmének egészében a Csou-dinasztia uralma alatt álló Kínától (lásd: Salamon Konrád (szerk.): i.m. 187-191. o.), a kialakuló görög poliszokon (lásd: Salamon Konrád (szerk.): i.m. 212-217. o.) és a hellenisztikus monarchiakon át (lásd: Salamon Konrád (szerk.): i.m. 238-243. o.), Rómáig (lásd: Salamon Konrád (szerk.): i.m. 258-266. o.).

⁹Az egyik első ilyenként tartja számon Peter Harclerode a Kr. e. 1250-re datált asszír hadsereget, majd az követően a görög szárazföldi csapatokat. (Vö. Peter Harclerode: A háború eszközei. Magar könyvklub, Budapest, 2002, 9-10. o.) Ezt a nézetet magáénak tudja a Salamon Konrád szerkesztette Világtörténet is (lásd: Salamon Konrád (szerk.): i.m. 124-128. o.) azzal a pontosítással, hogy a görögök tekintetében a poliszok többségét egyfajta ösztársadalmi hadseregmodell határozta meg, melyben az egyes társadalmi rétegek adták – mások mellett a felszerelések költségigénye alapján – a sereg egyes részeit (lásd: Salamon Konrád (szerk.): i.m. 212-220. o.). Ez alól jelentette az igazi kivételt Spárta (lásd: Salamon Konrád (szerk.): i.m. 220-222. o.) állandó és hivatásos katonáskodásra berendezkedő állama és társadalma. Az ókori görög hadkultúra fejlődéséről bővebben lásd: John Keegan: A hadviselés története. Corvina kiadó, Budapest, 2002, 223-258. o.

¹⁰Lásd: John Keegan: i.m. 263-279. o.

¹¹Lásd: Norman Davies: Európa története. Osiris kiadó, Budapest, 2002, 181. o.

¹²Az állandó védelmi erők elgondolása az őrzőkről alkotott nézeteiben és az azokra vonatkozó pontos elvárások meghatározásában mutatható ki. A „hivatásos” jellegről lejegyzí, hogy mindenkinek egy mestersége legyen, majd ezt „Az állam területének védelme: a hivatásos hadsereg” címben fejti ki. Itt ugyanis kiemeli, hogy az öröknek a katonáskodás a mestersége, méghozzá a kívánt egyetlen mestersége. Ezen erők megfelelő méretéről egyrészt a „Mekkora legyen az állam?” cím alatt, másrészt pedig a „Háború” cím alatt találhatunk iránymutatást. Ezekben a fejtegetésekben azt mondja, hogy az állam méretét az egység fenntartására való képessége határozza meg: csak akkor lehet, amekkoraként még egységes. Mindazonáltal az államnak – minden eshetőséget számba véve – rendelkeznie kell háborúra kész, állandó sereggel, aminek előfeltétele a megfelelő ráfordítások mellett a kimunkált képzés, nevelés és szervezés. Vö.: Platon: Az állam. Cartaphilus kiadó, Budapest, 2008, 65-78., 92-93., 103-107., 132-141., 201-209., 249-254. o.

1.2. Állam és erőszak a középkorban és a modernitásban

A római birodalom hanyatlásával azonban ezt a modellt a politikai törekvések megmérgezték,¹³ majd a Nyugat-Római Birodalom bukásával ez a hadszervezési és hadművészeti tudás jó időre háttérbe szorult.¹⁴ A „sötét középkor” kifejezést vitatva ugyan, az biztosan állítható, hogy a jól szervezett, állandó, reguláris erők és az ezekhez tartozó élethivatású katonai pálya hosszú időre a történelem homályába veszett.¹⁵ A katonai demokráciák¹⁶ idejét a nemzet írmagjaként nevezett harcos nemesek,¹⁷ majd a nemesi bandériumok,¹⁸ de még inkább az időszakosan felfogadott zsoldoshadseregek kora követte.¹⁹ A zsoldosság intézménye aztán – párhuzamosan a reneszánsz gondolati újrafelfedezéseivel – kikényszerítette az állam és az állam védelmi rendszerének újragondolását.

Ebben az időszakban tekinthető meghatározó gondolkodónak Niccolò Machiavelli, aki a modern politikai filozófia mellett az állam védelme tekintetében is több művével akotott – némileg talán méltatlanul elfeledve – jelentőset. Machiavelli a Fejedelemben rosszállóan írt a zsoldosokról,²⁰ s kiemelte, hogy „saját fegyverei nélkül egyetlen birodalom sem lehet biztonságban, s csak a jó szerencsében bízhat, mert nincs hozzá ereje, hogy megmeneküljön a

¹³Lásd: Salamon Konrád (szerk.): i.m. 308-314. o.

¹⁴Lásd: John Keegan: i.m. 280-296. o.

¹⁵ „A hadi mesterség az emberiség ősi alkotása. A katonai hivatást azonban csak nemrégiben teremtette meg a modern társadalom. Történelmileg a professzionalizmus a nyugati kultúra megkülönböztető jellegzetessége.” (Huntington, Samuel P.: i.m. 24. o.) Huntington ezzel értelemszerűen nem azt mondja, hogy a modern Európa előtt nem létezett fejlett hadviselési rend, vagy katonai professzió, hanem azt, hogy a tisztán katonai hivatásmodell hosszú fejlődés után a modern állammal és a modern állam által megkövetelt modern fegyveres védelmi intézményrendszerrel, a professzionalizmus követelményei és kizárólagossága mentén jön létre.

¹⁶A katonai demokrácia intézményéről Morgan H. Lewis nézete idézendő fel, melyet az újabb hazai jogtörténet is elfogadott. Ennek lényege – nem csak a nomád népekre nézve – abban ragadható meg, hogy a társadalomfejlődés egy korszakában a tényleges hatalom többségi elven szerveződik, mely többség a fegyverképes, katonáskodó férfiakból áll, akik népük fennmaradását a különböző nagy katonai vállalkozások során biztosítják. Lásd: Lewis, Morgan H.: *Ancientsociety*. Charles H. Kerr & Company, Chichago, 1877.

¹⁷Ahogy ezt magyar vonatkozásban Werbőczy is levezeti Tripartitumában a nemesség eredetéről szóló gondolatai körében. Vö.: Werbőczy István hármaskönyve. Farkas Lőrincz Imre könyvkiadó, Budapest, 2006, 73-74. o.

¹⁸Ha a hadsereg-modellek változása mögött álló politikai átalakulásokra is kitekintünk, akkor teljesen egyértelműnek és szükségszerűnek mutatkozik a váltakozás. A Római Birodalom bukása után Európa a vándorló népek országútjává és csataterévé vált, melyek állami-társadalmi rendszerében a fegyverképes férfiak, mint a politikai nemzet adják a hadsereget. A letelepedést követően ez a modell már nem tartható az állandó mozgás és fenyegetettség hiányában, illetve a termelési kényszer okán. A társadalom vagyoni és politikai differenciálódásával ezért a – szükség idején – katonáskodó nemesség és a kis számú erősségek csekély számú állandó védelmezői válnak a hadszervezés alapjává. A nemességnek ugyanis státuszérdeke volt, hogy megerősítse, illetve fenntartsa politikai befolyását, amiben a katonáskodás generális jelentőségű volt. Akkor pedig, amikor a termelés és a technika fejlődése, illetve a népesség növekedése ezt lehetővé és indokoltta tette, a közvetlen nemesi katonáskodást felváltották a bandériumok. Ezeknek a zsoldosság két irányból vetett véget. Egyrészt az uralkodók hatalmának megerősítése és a centralizáció nyitott teret a zsoldos seregek alkalmazására, másrészt pedig a főnemesek hatalmi törekvései is táplálták a bérelhető hadi-szaktudás és potenciál jelentőségét.

¹⁹Lásd: Huntington, Samuel P.: i.m. 25-26. o.

²⁰„Aki a zsoldosok fegyverére alapozza uralmát, sohasem érezheti magát biztonságban, mert a zsoldosok egyetlenkedők, törtetők, engedetlenek, hűtlenek; barátok közt hetvenkedők, az ellenséggel szemben gyávák; Istent nem félik, adott szavuk nincs, s a biztos romlás csak annyit késik, amennyire a támadást halogatják; békében ők fosztanak ki, háborúban az ellenség.” Niccolò Machiavelli: *A fejedelem*. Cartaphilus, Budapest, 2006, 61. o.

bajban.”²¹ Ezen felül azonban a páratlan és talán félreértett gondolkodó gondosan kifejtette Lorenzo de Medicinek írott munkájában azt is, hogy saját erejének csak a saját népéből, polgáraiból, alattvalóiból verbuvált sereget tekintheti, s minden más csupán zsoldosereg, vagy segédhad,²² melyek jelentős alkalmazása kerülendő. A háború művészetében írott munkájában azonban túllépett a véderők hatalomépítés felőli vizsgálatán. Alapvető – és korát meghaladónak mondható – nézeteket jegyzett le a seregek fontosságáról és szabályozásáról,²³ valamint azok háborúban való alkalmazásáról is. Mindezek persze még évszázadokon át nem teljesebben ki igazán, mégis megmutatták a zsoldos ordó jelentékeny hibáit, és a gondolatok fonalán megmutatták a zsoldosságot felváltó újítások várható követelményeit.

A fordulat aztán a 17-18. században kezdődött el, amikor is az abszolút monarchiák Európája az állandó hadseregekkel kezdte felváltani a zsoldoseregeket, s a nemesi előjogok – és kötelezettségek – mellett a professzionalizáció útjára lépett.²⁴ Talán e tekintetben is mondhatjuk, hogy kulcsfontosságú – igaz nem előzmények nélküli²⁵ - az 1648-as év, a Vesztfáliei béke. Ez a nemzetállamok kora mellett az új hadszervezés első korszakát nyitja meg a Nagy Francia Forradalomig terjedően. „A politikai uralom biztosítására szükségessé vált és elégségesnek bizonyult a békeidőszakokban is fegyverben tartott, egyre nagyobb létszámú, egyre jobban felfegyverzett és ellátott, a központi hatalom elsődleges támaszát jelentő állandó hadsereg. Ezért ennek léte jellemezte az európai hadügyet az adott másfél évszázadban.”²⁶

A nagy európai államok a francia abszolútizmus modelljét követve kezdték meg hadseregeik átszervezését ez idő tájt. „A Habsburg uralkodók katonai politikáját tekintve a XVII. század vége és a XVIII. század eleje jelenti az átmenetet a pillanatnyi szükség szerint alkalmazott hadi erőkről egy állandó és egységes alapeszmék szerint berendezett sereg képződésére.”²⁷ Nem volt azonban ez másként a korszakot meghatározó más hatalmak és birodalmak körében sem. Például ekkor²⁸ öltötte fel „új ruháját” Európa katonaállama, Poroszország, ahogy a hadügyi forradalom megjelent Svédországban és lassanként Oroszországban is.

Az állandó hadseregek létrejöttével aztán a hadak technikai, kiképzési fejlődése hozott új forradalmat a korszakon belül, ami az állandóságból adódó igényekkel, valamint a termelés és

²¹Niccolo Machiavelli (2006) i.m. 71. o.

²²Lásd: Niccolo Machiavelli (2006) i.m. 71. o.

²³„De ha az ókori rendszabályokat tanulmányoznánk; akkor a polgári és katonaeletről egységesebb, azonosabb dolgokat nem is találhatnánk; sem azt, hogy szükségszerűen annyira szeresse egyik dolog a másikat, mint ezek; ugyanis minden művészetben, amelyet csak megszerveznek egy társadalomban az emberek közös javára, minden rendszabály, amelyet azért fogatosítanak, hogy az emberek Isten és a törvények félelmében éljenek, hiába való lenne, ha a védelméről nem gondoskodnánk előre; azok a művészetek amelyek jól szervezettek, fenntartják még azokat is, amelyek nincsenek jól megszervezve. A jó rendszabályok viszont katonai segítség nélkül úgy vesznének kárba, mint egy fenséges királyi palota termei, amelyek már arannyal és ékkövekkel díszesek, de mert még befödve nincsenek, nincs ami megvédje őket az esőtől.” Niccolo Machiavelli: A háború művészete. Szukits kiadó, Szeged, 2001, 6. o.

²⁴ Lásd: Huntington, Samuel P.: i.m. 26-42. o.

²⁵Magyar vonatkozásban például – éppúgy mint Európa számos más állama tekintetében – már a 16. század végén felmerült a haderő átalakításának kérdése. „Az ország kétségbeejtő állapota a törvényhozó rendeket végre valami gondolathoz juttatta és cselekvésre serkentette. S valóban az 1593-1604. évi országgyűlések tevékenysége nem maradt eredmény és nyom nélkül. A nemzeti állandó hadsereg eszméje vettett el akkor, s a vetésből egy század leforgása alatt: a közös hadsereg kelt ki.” Bors János: Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon 1593-tól 1715-ig. In Hadtörténelmi Közlemények, 1895. 8. kötet. 98. o.

²⁶Zachar József: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683-1792. Zrínyi kiadó, Budapest, 2004, 9. o.

²⁷Szabó Dezső: Az állandó hadsereg becikkelyezésének története III. Károly korában. In Hadtörténelmi Közlemények, 1910. 11. kötet 23. o.

²⁸„Az ezredek »államosítása« - amint a régi zsoldosparadicsomok megszüntetését nevezhetjük – az első porosz király alatt jutott el a befejezésig...” írja a szerző a porosz katonaállam kialakulásáról és a porosz hadügyi reformról írott gondolataiban. Ottoheinz Rockol: Az állandó hadsereg mint a feudális reakció támasza. In Hadtörténelmi Közlemények 1954/3-4. szám. 134. o.

az ipar óhatatlan fejlődésével a jogfejlődést sem hagyta érintetlenül. A birodalmak hadseregei újabb jelentős változáson mentek keresztül. „A gyakorlatozás, a fegyelem, a gépies taktika és a tüzérség tudományá fejlesztés olyan változásokat hozott, hogy a XVIII. századi hadviselés nem is emlékeztetett a XVI. és XVII. századi háború káoszára, a kísérletezés korára.”²⁹ Ezek az idők pedig már nyitányát adták egy olyan korszaknak, melyben Clausewitz háborúról alkotott nézetei fundamentálissá váltak, s melyet már csak a felerősített emocionális kötődések hiánya választott el a totális háború korától.

A 18. század állandó seregei új társadalmi réteget, új hivatásrendet hívtak – talán mondhatjuk, hogy Róma után ismét – életre,³⁰ melyek azonban nem többek és nem kevesebbek az abszolút monarchiák központosított államapparátusának egy különös státuszú részénél. Ezek a sereg még birodalmi színezetűek voltak, általában többnemzetiségűek és csupán a birodalmi érdek volt az, ami miatt funkcionáltak.

1.3. Állam és erőszak a legújabb korban, a totalitás korában

A zsoldosereg szervezeti felváltását, majd a haderő belső átstrukturálását követően tehát egy újabb hatalmi fordulópont volt az, amellyel a zsoldosközpontú régi ordót valami új válthatta fel. Ez az új pedig nem volt más, mint a nemzeti hadsereg eszménye. A francia forradalommal, majd Napóleon seregeivel napvilágot látó, az általános védkötelezettség felé elmozduló, nemzeti haderő kora következett. Ebben a katonákat nem csak a zsold, nem csak a fegyelem, és nem csak az egzisztenciális lehetőségek, hanem a nemzethez való érzelmi kötődés és az ebből fakadó elhivatottság is uralmába kerítette.³¹

Ezután a 19. század végére a nacionalizmus átítatta Európa államközösségének szöveteit, s még a birodalomként létező nagyhatalmak is – mint az angol korona, vagy épp az Osztrák-Magyar Monarchia – nyitottá váltak a birodalmi hadügyön belül a részben nemzeti elvű hadseregszervezésre,³² vagy legalább a nemzetiségek ez irányú törekvéseinek részbeni akceptálására. Ehhez az időleges, de lényegében Európa egészére kiterjedő képhez pedig hozzá kell tennünk témánk vonatkozásában, hogy „az európai államok dagadó nacionalizmusa eleve táplálta a militarizmust, az imperialista politika sikerei meg a nacionalizmust.”³³

A 20. század kezdetének (nemzet)állama tehát katonai szempontból egy hosszú fejlődés eredményeként lépett elő, s mutatott fel újat: a polgári kor általános védkötelezettségén nyugvó, nemzeti haderejét és védelmi monopóliumát. Ez időre azonban messze nem csak a hadviselés az, ami átalakul, hanem a társadalom, a mindennapi élet, és mindezekkel egyetemben az állam és a jog is. Ez persze nem meglepő, hiszen az állami védelem eddig vázlatosan bemutatott fejlődésívének csomópontjai mind-mind egybeesnek az állam fejlődésének és színeváltozásának gócpontjaival. Ezek 20. századi betetőződése az, ami minőségileg újat hozott az állam jelenségrendszerének egészében, azt a két jelenséget,

²⁹John Keegan: i.m. 338. o.

³⁰Lásd: Huntington, Samuel P.: i.m. 42-58. o.

³¹Az új modell alapját Napóleon fektette le, mikor az állandó és képzett hadsereg mellett az önkéntesség, majd a védkötelezettség elvén, a nemzet ügyéért hívta hadba a franciákat, s véghezvitte „...a reguláris hadsereg és a Nemzeti Gárda egységeinek brigádokban való egyesítését, egy a kettőhöz arányban, hogy kiképzett katonákkal növeljék az önkéntesek harcértékét. Ezáltal merőben újféle hadsereg jött létre.” (John Keegan: i.m. 343. o.) Ettől a hadseregtől pedig már csak egyetlen – forradalmakban és a neoabszolútista törekvésektől áthatott epizódokban gazdag – lépésre volt az állandó, nemzeti hadseregek igénye és kora, s az állam és háború teljes átalakulása.

³²A Monarchiában ezt példázta a Magyar Királyi Honvédség és a Landwehr felállítása a közös haderő mellett, míg az angol korona esetében érdemes megemlékezni a nemzetiségi, illetve gyarmati alakulatok szervezéséről.

³³John Keegan: i.m. 349. o.

amelyet – találó és elgondolkodtató elméleti konstrukcióban közvetítve – Carl Schmitt úgy jelölt meg, mint totális állam és totális háború.

A totális állam a 19. század végére, 20. század elejére kialakuló állammodell, mely a központosító és professzionalizálódó abszolutista államban gyökerezik, s amely felváltja a korábbi cenzusos, klasszifikáló és társadalmi részrendszereket lehatároló liberális sémákat. Ebben az új modellben „az állam és társadalom kölcsönösen áthatják egymást, s minden eddigi államinak számító ügy társadalmivá, és megfordítva, minden eddigi „csak” társadalminak számító ügy államivá válik, miként az egy demokratikusan szervezett közösségi szervezetben szükségszerű módon bekövetkezik.”³⁴

A totális állam alapja tehát a demokratizálódó modern nemzetállam, amely még együtt kell, hogy éljen a birodalmakkal és a birodalmi gondolattal, de amely egyben élő ellenvetés a birodalmisággal szemben. Meglátásom szerint ez a demokratizálódó nemzetállami modell szükségszerű következménye volt mindazon történeti fejlődésnek, melye társadalmi szinten aláásta a birodalmakat. Látni kell azonban az is, hogy ezen állam totalitása abban rejlik, hogy „az eddigi »semleges« területek – vallás, kultúra, képzés, gazdaság – megszűnnek »semlegesnek« lenni a nem-állami és nem politikai értelemben. [...] A totális államban ennek következtében minden – legalábbis lehetőség szerint – politikai, és az államra való hivatkozás már nem képes arra, hogy a »politikai« speciális megkülönböztető ismertetőjegyt megindokolja.”³⁵

Az állam tehát a maga hatalom- és modellváltásaival – mint akció – szükségképpen ugyanazon mozgáspályát járta be, mint a védelem és hadügy – mint reakció. Ezek modern fejlődése az abszolutizmus centralizációjával vette igazán kezdetét, majd a nemzetiesedéssel és demokratizálódással szerzett tömegbázist és végül a 20. század elejére egy új, széleskörű, mondhatni minden áthatni képes, tehát totális modellben teljesedett ki.

A totális államban – melynek adott egy teljesen új, képzett, állandó, lojális, hivatásos, fegyveres erőszak-apparátus – tehát szinte minden kérdés potenciálisan politikai. Ezzel azonban jelentősen kiszélesedik az állami beavatkozás terrénuma is. Schmitt helyesen mutatott rá arra, hogy az állam kompetenciája – önnön védelme érdekében – meghatározni, hogy ki a barát és ki az ellenség, s hogy ez utóbbi tekintetében miként kell eljárni. Ezen kompetencia realizálása azonban óhatatlan növekedést igényel a védelmi szervezetekben akkor, amikor a legtöbb kérdés politikaivá válik, s így a legtöbb társadalmi részrendszerben megjelenhetnek az ellenség körébe tartozó veszélyes magatartások. Ez a fegyveres erőszak apparátusainak funkcionális és strukturális differenciálódásához vezet, mivel a belső és külső ellenséggel szemben nem azonos eljárásokat kell alkalmazni, vagyis nem azonosan képzett és felszerelt szervekre van szükség.

Ahogy Schmitt írja: „egy normális állam teljesítménye mindenekelőtt abban áll, hogy az államon és területén belül létrehozza a teljes megelégedettséget, fenntartja a »nyugalmat, biztonságot és rendet« és ezáltal normális helyzetet teremt...”³⁶ Ehhez azonban a totális államnak olyan struktúrát kell kialakítania, amely alkalmas arra, hogy mindennek eleget tegyen. Ezzel pedig nem csak a fent leírt differenciálódás, hanem az eszközök újraértelmezése is együtt jár, amely már a politika zónájában meghozott döntésekkel vált képessé arra, hogy túllépjen magán a totális államon is. Ennek példázatait a védelmi elkülönítésként induló internálás és ezzel párhuzamosan a partizán harcmódor és az arra adott reakciók adták.

A 19. század végének totális – angol, spanyol, német, francia, stb. – államaival jelenik meg a fegyveres tevékenységek mindent átható természete és az aszimmetrikus hadviselés azon korszakváltása, amit a totális háború előképeként értelmezhetünk. Ebben a korszakban a háborúskodás olyan felek között zajlik – még –, melyek katonai erői nem mérhetők

³⁴ Carl Schmitt: A politikai fogalma. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002, 16. o.

³⁵ Carl Schmitt i.m. (2002) 16. o.

³⁶ Carl Schmitt i.m. (2002) 31. o.

egymáshoz. Ennek klasszikus példáját adták Schmitt osztályozásában³⁷ a gyarmati háborúk. Itt a gyarmati seregekkel szemben irreguláris, a klasszikus háború színtereitől távol maradó és a polgári lakosság által támogatott partizánok veszik fel a harcot a gyarmati erők ellehetetlenítése és demoralizálása érdekében.

A polgári lakosság támogatása azonban szükségképpen kiterjeszti a háborút magára a polgári lakosságra is, mely a kezdeti időkben „biztonsági” intézkedések formájában valósult meg, s életre hívta az internáló táborok intézményét.³⁸ Ezzel tehát a háború a maga korábbi klasszikus formáit elhagyja, s kiterjed egy korábban katonailag közvetlenül nem érintett közegre, a polgári lakosságra, mi nem mást jelent, mint a totális háború útjára lépést.³⁹

E lépésnél azonban rá kell világítani arra, hogy az államok és hadseregek a szimmetrikus hadviselésben ismeretlen – mára sokrétűvé váló, jelentősen transzformálódott, és megerősödött – formákat erősítettek fel, melyek egyike a partizán⁴⁰ harcmodor. Ez nem más, mint ellenhatás az aszimmetriára épülő birodalmi hadviseléssel és a polgári lakosságra kiterjesztett hadpolitikával szemben.⁴¹

A partizánság jelenségével és különösen annak elterjedésével két dologra kell felhívni a figyelmet. Egyrészt arra, hogy a partizán jogon kívülségéből és a Schmitt által jól érthetően levezetett megsemmisítésig fokozódó valóságos ellenségességéből a totális ellenállás következett, mely nem ismer határokat és konvenciókat, csak a hatékonyságot és a kívánt eredmény elérését. Másrészt arra is, hogy a történelmi példákban a korábbi történelmi példákban az államok nem tudtak hathatósan fellépni a partizánok ellen, ami teret engedett annak a szemléletnek, amely Napóleon 1813. szeptemberi Lefèvre tábornokhoz intézett parancsára hivatkozva azt vallja, hogy „partizán módjára kell cselekedni mindenütt, ahol partizánok vannak.”⁴²

Ez utóbbi tétel, mint hivatkozási alap egyértelműen azt jelenti, hogy a partizánok ellenében a háború elhagyja korábbi medrét, vagyis, hogy a háború fokozatos totalizálódásával az államok eszközrendszere tovább szélesedett, méghozzá oly módon, hogy azzal az állam fegyveres karaktere szükségképpen megerősödött, mivel különlegesen képzett

³⁷Schmitt a partizán elméletéről írott munkájában a klasszikus európai – ahogy ma mondanánk szimmetrikus – államközi háborút, a polgárháborút, és a gyarmati háborút különböztette meg. Vö.: Carl Schmitt: i.m. (2002) 109-110. o.

³⁸Ezek tekintetében azonban le kell jegyezni Joël Kotek és Pierre Rigoulot munkájára hivatkozva, hogy az internáló táborok jóval a tényleges totális háború és a totalitarizmusok előtt jelentek meg, s jóval még azután is – napjainkban is – léteznek. Vö.: Joël Kotek- Pierre Rigoulot: A táborok évszázada. Fogva tartás, koncentráció, megsemmisítés a radikális bűn száz éve. Nagyvilág kiadó, Budapest, 2005.

³⁹Persze az el nem tagadható, hogy korábban is előfordult, hogy a hadakozást a fosztogatások és más inzultusok formájában a polgári lakosság is megszervezte, azonban a 19. század végével megjelenő új tendencia – amit az internáló táborok a leghasznosabban jelenítenek meg – markánsan eltér ezen jelenségektől, hiszen egyrésztől szisztematikus beavatkozást jelent, másrészt a fegyveres erő a katonai stratégia részeként realizálja ezeket.

⁴⁰Erről a kérdésről Carl Schmitt kimerítően értekezik a „Partizán elmélete” c. munkájában, melyben történetileg bevezeti, majd a háború elméleti megközelítéséhez mérten pozicionálja a jelenséget, bemutatva annak fogalmi eredetét, és elméleti fejlődését is.

⁴¹A partizán harcmodor egyik legismertebb megnyilvánulása a modern történelemben a spanyol ellenállás volt Napóleon hadaival szemben. Schmitt is innen indítja a kérdés vizsgálatát, ami különösen érthető akkor, ha figyelembe vesszük a feljegyzéseket, melyek szerint kevesebb, mint ötvenezer gerilla több mint kétszázötvenezer reguláris katonát tudott lekötni ezen a hadszíntéren.

De mi is jellemezte ezt a formát? Egészen egyszerűen a jogon kívülség, hiszen a klasszikus nemzetközi jog nem ismerte el hadviselő félként a partizánokat, vagyis viszonylatukban a modern háborút korlátozó intézmények nem érvényesültek. Ebből következik, amit Schmitt helyesen állapított meg, hogy: „A modern partizán sem jogos, sem kegyelmet nem vár el az ellenségtől. Elfordult a megszelídített védelmi intézményekkel körülbástyázott háború konvencionális ellenségességétől és egy másik terület, a valóságos ellenség területe felé vette az irányt, amely a terrorral és ellenterrorral egészen a megsemmisítésig fokozódik.” Carl Schmitt i.m. (2002) 109. o.

⁴² Carl Schmitt i.m. (2002) 111. o.

erőkre volt szükség a fegyveres erőkből, a rendvédelemben és az ekkor „diadalútjára” induló politikai elhárításban.

Más azonban a helyzet a totális háborúval. Addig ugyanis, amíg a totális állam egy több évszázados történeti fejlődés eredményeként állt elő, addig a totális háború nem volt más, mint a politika terepében meghozott és néhány évtized alatt kiteljesített döntéssorozat eredménye, melynek csak részleges történeti előfejlődése fedezhető fel.⁴³ A totális háború előképe ott jelenik meg, ahol a fegyveres ellenállás letörésére a polgári lakosságot is bevonják a közvetlen harci tevékenységekbe.⁴⁴ Ebből ugyanis egyértelműen következik, hogy megszűnik a harctér és háttér közötti megkülönböztetés értelme, valamint hogy a háború földön, vízen, és levegőben egyszerre zajlik, megfedkezve a polgári résztvevőkről, és a nulla összegű játszma logikája szerint felhasználva minden erőforrást az ellenség megsemmisítésére.

II. Az erőszak kérdése az államról alkotott fogalmaink körében

Az erőszak, és az állami erőszak intézményei természetének rövid történeti áttekintése után megkerülhetetlen az a kitekintés, amit az államról alkotott fogalmaink és az erőszak viszonya kapcsán kell megtennünk. A történelem lapjainak elrettentő példái ugyanis az emberiséget a 20. század második felétől kezdődően egyfajta békekényszerbe vezették, amikor nem, vagy nem úgy akarjuk látni az erőszak létét, kérdését, történelmi szerepét, ahogy az a valóságban megjelenik és ahogy az egészen napjainkig a valóságot formálja.

Az 1990-es évek minden változása és mitizált hatalmi átalakulása ellenére, napirenden kell tartanunk, vagy inkább újra napirendre kell vennünk azt a fundamentális kérdést, ami úgy szól: Van-e állam erőszak nélkül?

Erre a kényes kérdésre, amire egyesek támadóan, mások pedig a válasz vélt természetessége miatt lenézően, a választ elsőként a történelem lapjairól és az elmélet tárházából kell megkeresnünk, szem előtt tartva persze az egyes tételek történelmi miliójét és ezáltal a történelmi valóság azon elemeit, amelyek között az adott nézetek kialakultak.

Állam és erőszak kérdése tekintetében alapvetően azt mondhatjuk, hogy nem vagyunk nehéz helyzetben, mert a feladatunk csupán annyi – jelen keretek között – hogy kibontsuk a modern állam- és jogfogalmakat, hiszen szinte mindegyikben benne rejlik az államot előfeltételező jelleggel az erőszak, illetve az erőszakkal való fenyegetés. A történelmi fejlődés alapján ugyanis az állam – eddigi és kortárs tapasztalataink szerint – elképzelhetetlen erőszak nélkül.⁴⁵ Ezt a történelmi tapasztalatokon és tanulságokon túl a modern államfogalmak is alá támasztják.

⁴³ Ide sorolható például a partizánok elleni hadakozás elméleti és gyakorlati módozatainak fejlődésive a 18. század végétől a 20. századig. Lásd: Carl Schmitt i.m. (2002) 124-162. o.

⁴⁴ Ez az időszak, ahogy a táborok kapcsán lejegyeztem, a 19. század végével kezdődik. Korábban, a partizánok elleni harcban megjelenő terror eseti eszközként volt csak erre példa.

⁴⁵ Hasonló álláspont képvisel Samuel P. Huntington és Balogh László Levente is. Lásd: Huntington, Samuel P.: i.m. 8-10. o. Balogh László Levente: Állam és erőszak. In Politikatudományi Szemle 2011/1. szám 119-132. o. Szintén ezt a nézőpontot erősíti Samu Mihály következő gondolatmenete: „A történelmi fejlődés tényei azt bizonyítják, hogy az állam a társadalmon belül a hatalmi szféra legfőbb hatalmi intézményeként létezik, ebből következően mindenféle hatalmi viszonytal és hatalomfajtával elválaszthatatlan kapcsolatban áll. [...] Az állam, mint a hatalom koncentrációja legélesebben abban mutatkozik meg, hogy a hatalom gyakorlásának mindennapos intézményeként jelentkezik az állampolgárok irányítását és ügyeik intézését szolgáló államigazgatás. [...] A hatalom legszélsőségesebb koncentrációja az állami erőszak gyakorlása. [...] Az állami erőszak sajátossága az, hogy akkor is hat, ha nem alkalmazzák; az elnyomó fegyveres szervek megléte önmagában befolyásolja a vezetettek tevékenységét, magatartását.” Samu Mihály: Államelmélet. Püski kiadó, Budapest, 1992, 115, 117. o.

Az állam fogalma ugyan rendkívül sokrétű és rendszeresen megújuló viták tárgyát képezi, mégis ha alaposan megvizsgáljuk a versengő fogalmakat, úgy vélem megtalálhatunk legalább egy elemet, amely minden vitákon felül áll. Ez az elem a törvényesített és intézményesített erőszak szükségessége.

Ez az elem – ahogy fentebb már hivatkoztunk is rá – az államról alkotott fogalmaink és eszméink tekintetében már az ókortól kezdődően jelen volt. Az hogy Szun Ce szerint „...a háború az ország legfontosabb ügye, az élet és halál fundamentuma, a túlélés illetve a pusztulás útja...”⁴⁶ illetve, hogy „...a hadvezér általában az állam pillére. Amennyiben ez a pillér hibátlan, az állam megingathatatlanul erős marad. Ha viszont a pillér hibás, az állam menthetetlenül meggyöngül...”⁴⁷, vagy hogy Platon a társadalom fő csoportjai között kiemelten kezeli az őrzőket, továbbá hogy Machiavelli oly sokat foglalkozott a fegyverek és a fegyveresek dolgával, valamint az a tény, hogy a modern szerződéselméletek körében is az erőszak fundamentális kérdés, mind-mind ezt bizonyítják.

A modern kor talán legismertebb vonatkozó tételét Thomas Hobbes adta meg, mikor sajátos – az erőszak kérdését is fókuszba állító – módon írta le a modern államot. „Az embert (aki természettől fogva szereti a szabadságot és a mások feletti uralmat) azoknak az önkorlátozó intézkedéseknek bevezetésére, amelyek közt, mint látjuk, az államban él, végső soron csakis az az ok, cél és szándék készíti, hogy ily módon önfenntartásáról és élete zavartalanabb folyásáról gondoskodjék. Vagyis szabadulni akar abból a nyomorúságos hadiállapotból, amely – mint említettem – az ember természetes érzelmeinek mind az ideig szükségeszerű következménye, amíg nincs valamilyen látható hatalom, hogy kordába tartsa, a büntetéstől való félelem eszközével megállapodásai teljesítésére ... kényszerítse. [...] És a megállapodások kard nélkül pusztán szavak, nincs erejük rá, hogy akár csak a legcsekélyebb biztonságot is nyújtsák nekünk. Következésképpen ha nem jön létre semmiféle közhatalom, vagy ha az nem elég erős, hogy biztonságot nyújtson nekünk, minden ember mindenki mással szemben saját biztonsága érdekében törvényesen és joggal a maga erejére és képességére támaszkodik –tekintet nélkül a természeti törvényekre (amelyeket mindenki amúgy is csak akkor volt hajlandó betartani, ha ezt biztonsággal megtehetette). [...] Ez több az egyetértésnél és összhangnál: ez mindenkinek egy és ugyanabban a személyben megtestesülő igazi egysége, amely mindenkinek mindenkivel kötött megállapodása útján jött létre, mintha mindenki mindenkinek ezt mondta volna: felhatalmazom ezt az embert vagy ezt a gyülekezetet, ráruházván azt a jogot, hogy kormányozzon engem, feltéve, hogy te is ráruházod ezt a jogot, és minden cselekedetére felhatalmazást adsz. Az ennek megtörténtével egyetlen személyé egyesült sokaságot államnak, latinul civitasnak nevezünk. És így születik meg az a nagy Leviatán vagy hogy tiszteletteljesebben fejezzem ki magamat, az a halandó isten, amelynek – a halhatatlan Isten fennhatósága alatt – békénket és oltalmunkat köszönhetjük. [...] Ebben rejlik az állam lényege, amely – hogy meghatározzuk – egyetlen személy, akinek cselekedeteit illetően egy nagy emberi sokaság minden egyes tagja egymással kötött kölcsönös megállapodás alapján megbízónak tekinti magát avégett, hogy e személy mindannyiunk erejét és eszközeit a béke és a közös védelem érdekében úgy használhassa fel, ahogy célszerűnek tartja.”⁴⁸

A ma hivatkozási alapként megszokott államfogalmak közül mégis a legplasztikusabban Max Weber írta le a vizsgált kérdést a legitim fizikai erőszak monopóliumával, mikor úgy fogalmazott: „A modern államot szociológiailag végső soron csak azzal a sajátos eszközzel definiálhatjuk, mely minden politikai szervezet jellemzője: a fizikai erőszakkal. [...] Az erőszak természetesen nem az állam szokásos vagy egyetlen eszköze - erről szó sincs -, hanem igenis a rá jellemző specifikus eszköz. Éppen ma különösen bensőséges az államnak

⁴⁶ Szun Ce: A háború művészete. Cartaphilus kiadó, Budapest, 2006, 9. o.

⁴⁷ Szun Ce: i.m. 19. o.

⁴⁸ Thomas Hobbes: Leviatán. (Ford.: Vámosi Pál.) Polis kiadó, Kolozsvár, 2001, 193-198. o.

az erőszakhoz fűződő viszonya. A múltban a nemzetségtől kezdve a legkülönbözőbb szervezetek tekintettek teljesen normális eszköznek a fizikai erőszakot. Ma viszont azt kell mondanunk, hogy az állam az az emberi közösség, amely egy bizonyos területen belül – ez a »terület« hozzátartozik az ismertetőjegyhez – a legitim fizikai erőszak monopóliumára (sikerrel) tart igényt. A jelenkor sajátossága ugyanis az, hogy bármely más szervezetnek vagy személynek a fizikai erőszakhoz való jogát csak annyiban ismerik el, amennyiben az állam a maga részéről engedélyezi alkalmazását: az állam számít az erőszakhoz való »jog« egyedüli forrásának.”⁴⁹

Ez a fajta fogalmi alapvetés persze jelen van Hans Kelsen jogász államfogalmában is. Kelsen szerint ugyanis: „Az állam és a jogrend azonossága nyilvánvaló a tény alapján, hogy még a szociológusok is »politikailag« szervezett társadalomként jellemzik az államot. Mióta a társadalom – mint egység – szervezetekből létrejött, sokkal helyénvalóbb az államot úgy definiálni, mint »politikai szerveződést«. Egy szervezet egyben rend is. De miben rejlik ennek a rendnek a politikai karaktere? Abban a tényben, hogy ez egy kényszerrend. Az állam egy politikai szerveződés mert egy olyan rend, amely szabályozza az erőszak alkalmazását, oly módon, hogy monopolizálja az erőszakot. Ez azonban, ahogy láttuk, a jog egyik alapvető tulajdonsága. Az állam egy politikailag szervezett társulás, amely közösségileg szervezett a kényszerrend által, és ez a kényszerrend a jog.”⁵⁰

A politikai államfogalomban szintén jelen van ez a megközelítés, amit Carl Schmitt a következőképp ír le: „...egy normális állam teljesítménye mindenekelőtt abban áll, hogy az államon és területén belül létrehozza a teljes megelégedettséget, fenntartja a »nyugalmat, biztonságot és rendet« és ezáltal normális helyzetet teremt...”⁵¹ Adódik az igazoló természetű kérdés, lehetséges-e ezt a normális helyzetet minden körülmények között erőszak nélkül fenntartani.

Az államról alkotott nézetek erőszak felől történő vizsgálatában persze a szocialista, államszocialista teóriák is helyet kaphatnak. Marx szerint: „Minden eddigi társadalom története osztályharcok története. Szabad és rabszolga, patrícius és plebejus, báró és jobbágy, céhmester és mesterlegény, egyszóval: elnyomó és elnyomott folytonos ellentétben álltak egymással, szakadatlan, hol palástolt, hol nyílt harcot vívtak, olyan harcot, amely mindenkor az egész társadalom forradalmi átalakulásával vagy a harcban álló osztályok közös pusztulásával végződött. [...] A modern államhatalom nem más, mint az egész burzsoá osztály közös ügyeit igazgató bizottság. [...] A burzsoázia szakadatlan harcban áll: kezdetben az arisztokráciával, később magának a burzsoáziának ama részeivel, melyeknek érdekei ellentmondásba kerülnek az ipar haladásával; állandóan harcol minden idegen ország burzsoáziájával.”⁵² Ezt Engels annyiban egészíti ki, amennyiben úgy foglal állást, hogy: „Az állam tehát egyáltalán nem a társadalomra kívülről rákényszerített hatalom; épphogy kevésbé „erkölcsi eszme valósága”, „az ész képe és valósága”, mint Hegel állítja. Az állam, ellenkezőleg, a társadalom terméke bizonyos fejlettségi fokon; annak bevallása, hogy ez a társadalom megoldhatatlan ellentmondásba bonyolódott önmagával, kibékíthetetlen ellentétekre hasadt, amelyeknek leküzdésére képtelen. [...] jellegzetessége olyan közhatalom létesítése, amely már nem esik közvetlenül egybe az önmagát fegyveres hatalomként megszervező lakossággal. Ez a külön hatalom, ez a közhatalom azért szükséges, mert a lakosság öntevékeny fegyveres szervezete a lakosságnak osztályokra szakadása óta

⁴⁹ Max Weber: A politika mint hivatás. In Max Weber: Tanulmányok. Osiris kiadó, Budapest, 1998, 156-157. o.

⁵⁰ Hans Kelsen: General theory of law and state. Harvard University Press, Cambridge, 1949, 189-190. o.

⁵¹ Carl Schmitt: i.m. (2002) 31. o.

⁵² Marx Karl, Engels Friedrich: A kommunista párt kiáltványa. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976, 38-39., 41., 52. o.

lehetetlenné vált.”⁵³ Végül pedig e vonulat végpontját Lenin határozza meg, mikor úgy fogalmaz: „Kialakul az állam, külön hatalom jön létre, létrejönnek a felfegyverzett emberek külön alakulatai; és minden forradalom, amikor szétrombolja az államgépezetet, szemléltetően megmutatja, miképpen igyekszik az uralkodó osztály felújítani a felfegyverzett emberek őt szolgáló külön alakulatait, miképpen törekszik az elnyomott osztály hasonló, új szervezeteket létrehozni, amely alkalmas arra, hogy a kizsákmányoltakat és ne a kizsákmányolókat szolgálja. [...] Az állam különleges hatalmi szervezet, valamely osztály elnyomására szolgáló erőszakos szervezet.”⁵⁴

Bárhonnan nézzük is a – valamelyes racionalitásra törekvő – fogalmi meghatározásokat, a történelmi tapasztalatot talaján állva azok egytől-egyig azt mutatják, hogy a politikai-katonai harc és vele az erőszak történetileg vált az állam immanens részévé,⁵⁵ ezért az állam elképzelhetetlen az erőszak, illetve a kényszer alkalmazására, vagy az azzal történő fenyegetésre irányuló eljárások nélkül. Ideális és kívánatos volna, ha az állam alapja nem az erőszak lenne, de a történelmi és a kortárs valóság is ezt az alapot követeli meg, amit az emberről és az emberi társadalomról alkotott filozófiai nézetek is széles palettán igazoltak az ókortól egészen napjainkig.

Intézményi és antropológiai szempontból tekintve tehát az állam alapvető fogalmi eleme az erőszak. Az állam a maga erőszak-alkalmazó, illetve azzal fenyegető szervezeteivel, pontosabban az ezek által gyakorolt, igazolt és törvényes erőszakkal tartja fenn a társadalom rendjét. Mondhatnánk azt is, hogy a társadalmat fenyegető illegitim erőszak ellen az állam a minősített erőszakkal veszi fel a harcot. Az állam helyzete ezért paradox: az erőszak egyszerre oka és okozata létezésének, persze nem azonos minőségben, nem azonos jelleggel és nem azonos kiterjedésben.

Mindezekre figyelemmel igazolódni látszódik azon előfeltevés, miszerint az állam fegyveres erőszak-szervezeti az állami lét legalapvetőbb önfenntartó és önvédelmi intézményei, amelyekkel az állam képes a korlátlan és önkényes erőszak megakadályozására, legyen az külső, vagy belső eredetű.

Adódik azonban ezzel egy újabb előkérdés kutatásaim horizontján, nevezetesen, hogy miként írhatók le általánosságban az állam fegyveres erőszak-szervezetei, valamint, hogy ezek körében milyen törvényszerűségek és rendszersémák fedezhetők fel.

III. Összegzés

Mindezekre figyelemmel úgy vélem, hogy állam és jog vonatkozásában újra napirendre kell tűzni az erőszak kérdéskörének elemzését, függetlenül attól, hogy azzal azért nem foglalkoztak eddig némelyek, mert evidenciaként kezelték az állam vonatkozásában, vagy azért mert a hidegháború végének illúziói közepette nem tartották már fontosnak.

Tüzetesen vizsgálendő az erőszak alkalmazás jogi keretrendszere és szervezete, ezek bölcséleti, valamint történelmi vonatkozásai, illetve az egyre bővülő kortárs kérdések mindegyike, melyekre nézve óhatatlanul szükség lesz éles viták lefolytatására is, hiszen korunk kihívásai egyszerre teszik próbára az eddig ismert intézményeket és megoldásokat,

⁵³ Engels, Friedrich: A család, a magántulajdon és az állam eredete. In Marx-Engels válogatott művek, második kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963, 287-288. o.

⁵⁴ Lenin, V. I.: Állam és forradalom. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973, 16., 35. o.

⁵⁵ Ezt részint igazolja Fernand Braudel azon gondolata, miszerint: „Valóban csodálatos történelem ez, mely szorosan kötődik az emberek munkájához, illetve a külső közeggel és az önmagukkal vívott harcban elért igen lassú haladáshoz.” Braudel Fernand: A kapitalizmus dinamikája. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008, 25. o.

valamint követelnek meg legalább olyan mérvű újítást az állam- és jog instrumentumaiban, mint amelyet maguk a fenyegetések testesítenek meg.

Elvitathatatlan, hogy mind történeti, mind pedig fogalmi szinten az erőszak alapvető jellemzője az állam és jog működésének. Erre figyelemmel pedig maga a – tág értelemben vett – kérdéskör kiemelten vizsgálendő az állam- és jogtudományok aspektusából, hiszen korunk számos olyan veszélyforrást produkál, amelyekre szükséges időben felkészülni úgy a tudomány, mint a jogalkotás és a jogalkalmazás terepein.